

UDK:368.10+614.841.3:726.717.74

Prof. dr Milovan B. Vidaković,

predsednik Društva inženjera i tehničara za upravljanje rizicima DITUR

POŽAR U MANASTIRU HILANDAR

U članku se obrađuje nastanak i istorijski razvoj manastira Hilandar, uz osvrt na dolazak Srba na Balkan i istorijsku ulogu dinastije Nemanjića. Požaru u manastiru 2004. godine posvećena je posebna pažnja, a autor daje i odgovor na pitanje kako se ubuduće treba zaštititi u sličnom slučaju.

Hilandar je i dalje izložen istoj opasnosti. Stoga je neophodno stvoriti uslove za dopremanje dovoljne količine vode. Rezervoar mora imati potreban kapacitet i u pogledu količine i u pogledu pritiska vode. Takođe, neophodno je uspostaviti požarne sektore kako bi se vatra ograničila na manji prostor. Svaki rekonstruisani objekat, po visini, treba da predstavlja poseban požarni sektor. Prelazi između požarnih sektora moraju se obezbediti požarnim vratima. Najzad, monahe u manastiru neophodno je pripremiti, tačnije obučiti za slučaj da požar ponovo izbije, a važno je i da se nabave vatrogasna odela i aparati za disanje.

Ključne reči: Hilandar, požar, prevencija

Istorijski podaci o nastanku manastira Hilandar

Hilandar je srpski manastir osnovan u 12. veku na poluostrvu Halkidiki u Grčkoj. Manastir se nalazi na Atosu, koji je jedan od tri „prsta“ Halkidikija. Atos se od 33. godine posle Hrista, kada se na njega iskrcala Bogorodica tokom jake bure na moru, naziva Sveta Gora. Prema predanju, Bogorodica je srušila Apolonov kip na planini, koja dominira poluostrvom (2.011 m). Tada je Bogorodica obznanila da je ona poslednja žena koja je kročila nogom na svetu zemlju i da nijedna druga žena ne sme na nju da kroči.

Pre tih događaja, na poluostrvu su se smenjivali Grci i Rimljani ostavljajući tragove svog bitisanja po čitavom tom pitomom kraju. Svetoj Gori je priznata autonomnost Londonskim ugovorom 1913. godine, što je potvrđeno ugovorom u Lozani 1926.

Danas postoje podaci o nastanku Hilandara, drugog po veličini manastira na Svetoj Gori. Sagledavajući pre svega istoriju Srba, naroda čijoj baštini pripadaju manastir i zemljište od oko 10.000 hektara oko njega – a to je petina celog poluostrva – može se stvoriti i slika o tome kako je takav manastir mogao da nastane izvan Srbije.

Hilandar je, kao srpski manastir, osnovala dinastija Nemanjića, koja je vladala od 1171. do 1371. godine. Tu nastaje problem oko pitanja da li dinastiju Nemanjića treba smatrati prvom srpskom dinastijom, kako nam neki istorijski podaci sugerišu, ili čak pedeset trećom dinastijom kod Srba.

Istorijski podaci o Srbima na Balkanu datiraju iz perioda 2.000 godina pre Hrista. U to vreme poluostrvo Balkan nije se zvalo Balkan, već Helm, tj. Helmsko poluostrvo, po planini Hemus (Stara planina). Interesantno je da je poluostrvo vekovima nosilo ime Helm, sve do Berlinskog kongresa 1878. godine, kada je usvojeno ime Balkan, po turskoj kovanici. Ime Balkan došlo je, opet, po planini Balkan, koja se pre Turaka zvala Hemus.

Veliki broj naših istoričara, na bazi šturih dokumenata, otvara novu stranicu istorije postavljajući antičke Srbe u sasvim druge granice i istorijske trenutke. Ako prihvatimo dokaze već zaboravljene i vrlo često namerno preskočene istorije indoevropskog naroda Srba, dolazimo do nekih otkrića koja vode ka dinastiji Nemanjića i stvaranju Hilandara.

Prema tim podacima, širenje Srba po Evropi 2.000 godina pre Hrista dovelo je takozvane Dačke Srbe na poluostrvo Helm, gde se i danas nalaze. Određena plemena Srba u tom periodu prelazila su velika rastojanja, pa se danas

nalaze čak na Siciliji, u Francuskoj i, kao Zorbi, u Nemačkoj.

Za Srbe su od 240. do 230. godine pre Hrista, u vreme kralja Argona (Sargon ili Serbon), u spisima korišćena sledeća imena: Srbi, Iliri, Sorbi ili Veneti. Država pod srpskim kraljem Argonom zvala se Zonara i predstavljena je kao „Srpska imperija“. U periodu od 229. do 168. godine pre Hrista Rimljani počinju da osvajaju Jadransku Srbiju. Konačna vlast Rimljana nad Srbima utvrđena je devet godine posle Hrista. U rimskim dokumentima Srbi se u tom periodu zovu Ilirima ili Venetima, što su nazivi iz grčkih izvora.

Zabeleženo je da je prva srpska država stvorena 461. godine pod carem Markelinom, rušenjem vlasti Rima, a prva srpska dinastija na poluostrvu Helm (Balkan) bila je pod carevima dinastije Svevladović od 490. do 641. godine. Po nekim istoričarima, prestonica dinastije Svevladović bio je grad Skadar. Interesantno je spomenuti da prvi car iz dinastije Svevladović potiče od Lužičkih Srba, to jest Zorba, kako ih danas zovu u Nemačkoj. To je donekle normalno jer se u to vreme još nisu bili pojavili Mađari, pa je postojala direktna veza između Srba na poluostrvu Helm i onih u srednjoj Evropi.

Kako su Srbi već tada primili hrišćanstvo, a nisu se dali lako pokoriti, vizantijski car Justinijan, u želji da potčini Srbe, osniva Pečku arhiepiskopiju 549. godine. Osnovna ideja bila je da se, preko arhiepiskopije u gradu Peći (danas grad na Kosovu), Srbi drže pod kontrolom istočnog carstva.

Srpski car Vladan (568–590) prenosi prestonicu iz Skadra u Solin 575. godine. U to vreme car Vladan u srpsku državu prima Bugare na njihov zahtev.

Šeststo godina posle Hrista, na Helm upadaju Avari i 639. godine uništavaju prestonicu Solin. Godine 641. srpski vojvoda Svetimir proteruje Avare iz Srbije i kruniše se u Skadru. Istorijski podaci govore da se 711. godine osniva srpska dinastija Svetimirovića, koju nastavlja Svetimirov sin Budimir. Posle dinastije Svetimirovića, srpskom zemljom vlada dugoveka dinastija Oštriovića, od 794. do 865. godine. U jednom periodu dinastija Oštriovića je ugašena, da bi se ponovo uspostavila 926. i trajala do 1171. godine.

Godine 858. odigrava se i jedan događaj bitan za Srbe i njihovu pismenost. Dva Srbina – Ćirila i Metodija iz Soluna – pozvao je knez Moravske (današnja Češka i Slovačka) Rastislav da opismene narod novim pismom. Na svom povratku prema Solunu zadržavaju se u Srbiji, koja prihvata azbuku koju danas, po Ćirilu, nazivamo ćirilica. Do tada su Srbi koristili vinčansko pismo (nazvano po kulturi nastaloj u mestu nedaleko od Beograda).

Posle dinastije Oštriovića pojavljuje se Dinastija Nemanjića koja osniva

pravoslavni manastir na Svetoj Gori pod imenom Hilandar. Za vreme dinastije Nemanjića, Srbija postaje jaka i bogata država na Helmu. Otac Nemanja imao je tri sina: Vukana, Stefana i Rastka.

U tom periodu nastupa raskol istočne i zapadne crkve, pa se to odražava i na Srbiju. Srbija je bila u sredini, između suprotstavljenih strana, pa su se dešavali čudni obrti u prihvatanju istočne ili zapadne crkve. Tako se desilo da je najmlađi sin Rastko pobegao na Svetu Goru, koja je bila pod uticajem istočne crkve, i tamo se zamonašio pod imenom Sava, dok su njegova braća Stefan i Vukan ostali da vladaju Srbijom i Bosnom, naslonjeni na zapadnu crkvu i papu. Štaviše, najstariji brat Stefan krunisao se kao srpski kralj i bio ustoličen papinim blagoslovom. Posle nekoliko godina, Stefan Prvovenčani prima još jednu krunu od istočne crkve, u čemu mu je pomogao brat – monah Sava.

Na Svetoj Gori, najmlađi sin sačekuje oca, koji se, u poznim godinama, krajem 12. veka, pred smrt zamonašuje i dobija ime Simeon Mirotočivi. Njih dvojica su u to vreme živeli u grčkom manastiru Vatoped. Kako je dinastija Nemanjić bila bogata, to su, u dogovoru s monasima manastira Vatoped, preuzeli taj stari, već 80 godina napušteni manastir i obnovili ga kao srpski manastir Hilandar. Njihovim radom i zalaganjem, a pre svega kupovinama, veličina hilendarske zemlje danas se procenjuje na 10.000 hektara, što je petina teritorije Svete Gore. U sastav Hilandara ulazi i Manastir Svetog Vasilija iz 9. veka, udaljen od Hilandara tri kilometra. Taj manastir nalazi se na samoj morskoj obali.

Ime manastira Hilandar ima nekoliko korena. Može se smatrati da je najbliže istini da je to bio prostor s crkvom koju je u vlasništvu imao jedan trgovac po imenu Georgije Hilandarijus. Prvi izgrađeni delovi manastira, u vreme trgovca Hilandarijusa, potiču iz 9. veka.

Po preuzimanju manastira, Sava i Simeon ulažu velike napore u obnovu manastira kao središta srpske duhovnosti. Tako danas za Hilandar kažu da je carstvo bez krune, država bez vojske, zemlja bez žena, bogatstvo bez novca, mudrost bez škole, kuhinja bez mesa, molitva bez prestanka, neprekidna veza s nebesima, slavopoj Hristu bez umora, i smrt bez žaljenja.

Manastir nastavlja da gradi srpski kralj Milutin 1303. godine. On na temeljima stare crkve podiže novu, veću Crkvu Vavedenja Presvete Bogorodice, i trpezariju. Trpezarija je dobila svoj današnji izgled tek mnogo godina kasnije, 1621.

Izgradnju nastavlja car Lazar. Kako se crkva pokazala mala za toliki broj monaha i gostiju, dograđuje se priprata ili drugi brod crkve, 1380. godine.

Godine i vekovi prolaze. Manastir postaje sve veći i pretvara se u tvrđavu s kulama. To je bilo neophodno jer je u to vreme bilo dosta gusara u Sredozemlju, a bogati manastiri kao što je Hilandar imali su velike i značajne riznice s blagom. Jedno od najvećih bogatstava manastira bila je i stara biblioteka sa ogromnim fondom knjiga, ikona i skulptura svih dinastija u srpskoj istoriji na Helmu. Sve do današnjeg dana to bogatstvo mamilo je pljačkaše. To mesto nije samo simbol državnosti Srbije, već i dokument srpske nacije kroz vekove na poluostrvu Helm i u Evropi. Možda se ovde može doći do razloga nastanka požara u manastiru 2004. godine.

Posledice požara u manastiru Hilandar

Požar u manastiru Hilandar izbio je tokom noći. Konstrukcija objekata građenih u 9. veku i dograđivanih tokom vekova bila je pogodna da se požar brzo širi bez ikakvih prepreka sa objekta na objekat u nizu. Krovna konstrukcija bila je od kamenih ploča, ali ispod njih su se nalazile stare grede koje su nosile krov i spratnu konstrukciju. Požar se prenosio preko krova, da bi se spuštao nadole. Prenosnje požara nadole po spratovima izazvale su zapaljene grede koje su se obušavale. Tokom noći čitav veći deo kompleksa manastira bio je u plamenu. Na kraju, plamen se zaustavio na zidu stražarske kule, koju je izgradio Sveti Sava. Kula je bila mnogo viša od ostalih zgrada u nizu, tako da plamen nije mogao da dostigne krov i nastavi da gori. Drugim rečima, kula je bila idealan požarni zid na kome se požar zaustavio.

S druge strane kruga manastirskih zgrada nalazila se stara trpezarija, znatno niža od kule. Kako je požar počeo blizu nje na visokoj manastirskoj zgradi, to je tokom spuštanja na donjem spratu imao najnižu temperaturu, koja je zagrejala zidove trpezarije i uništila stare freske, ali nije prenela požar na samu trpezariju.

Zgrade koje je zahvatio požar doživele su velika oštećenja, i kako je ostala samo kamena konstrukcija, postojala je opasnost od rušenja. Jedan deo fasade, brzom intervencijom pomoću metalne konstrukcije, zaštićen je od pada, dok se jedan deo urušio. Čelične stubove za obezbeđenje fasade poklonila je Grčka.

Vatrogasna intervencija je bila slaba i nedorasla ovakvim dimenzijama požara. Vatrogasno vozilo Svete Gore stiglo je na mesto požara tek posle više

časova, jer na poluostrvu ne postoje pravi putevi. Sam Hilandar se vekovima snabdeva vodom iz bunarā koji nemaju kapacitet za bilo kakvo ozbiljno gašenje.

Uzrok požara i do danas je ostao tema za diskusiju. Njegovo izbijanje istraživale su ekipe grčke kriminalističke policije, pa odgovor o uzroku nije kompletno razjašnjen. Za sada postoje dve verzije, od kojih je prva da je u staroj zgradi iz 9. veka napukao dimnjak koji se te noći ložio i da je toplota zahvatila stare drvene grede. Radnici koji su raščišćavali zgarište, međutim, tvrdili su da su te grede oko dimnjaka ostale netaknute.

Drugi izvori, istina nezvanični, ali više puta spomenuti, govore da je te noći požar počeo na najmanje dva mesta. Jedan od izvora je i nemački sajt posvećen Hilandaru. Tu se kaže da je požar podmetnut. U prilog tome govori da je u isto vreme, u razmaku od dva-tri dana, na Kosovu bilo zapaljeno više desetina hrišćanskih crkava i manastira iz perioda 12. i 13. veka. Koincidencija tih događaja u istom mesecu vrlo je čudna.

Oblici zaštite od požara manastira Hilandar

U oktobru 2010. autor ovog članka dobio je poziv od Saveta Hilandara da dođe na Svetu Goru kako bi mogao da pomogne oko zaštite od požara manastira tokom rekonstrukcije starih izgorelih zgrada. Tokom priprema za putovanje uputio je poziv Mihaelu Šnelu iz Kelna, zaposlenom u Udruženju nemačkih osiguravača (VdS) i takođe članu Konfederacije zaštite od požara Evrope (CFPA), kao i poznatom fotografu prof. Manfredu Cimermanu da ga prate na ovom putovanju.

Ono što impresionira pri prvom koraku posle silaska sa broda na Svetu Goru jeste osećaj da ste se vratili u 12. vek.

Na ulazu u Hilandar eksperte je sačekao otac Teodor, koji im je bio domaćin tokom čitavog boravka na Svetoj Gori. Posle upoznavanja s požarom u Hilandaru, svi zajedno počeli su da istražuju koji bi oblici zaštite od požara mogli da se primene na rekonstruisanim delovima manastira. Odmah je bilo jasno da konstrukcija manastira iz perioda od 9. do 14. veka nema nikakve zaštite od požara. Da situacija bude još teža, rekonstrukcija je morala da isprati sve postupke gradnje iz tih vekova. Drugim rečima, obnovljeni objekti moraju potpuno da izgledaju kao u periodu gradnje. To je zahtevalo da se zaštita od požara

tako pripremi da ni u jednom elementu ne narušava sisteme gradnje i izgled objekata iz prohujalih vekova.

Zato je drvena konstrukcija krova, tokom restauracije, premazivana retardantima kako bi se požarna otpornost povećala. Takođe su predviđeni šprinkleri u potkrovlju kako bi se obezbedilo gašenje eventualnih požara na krovnoj konstrukciji. Postavljanje šprinklerske instalacije u potkrovlju sigurno je dobar potez, ali ne i dovoljan, jer se smatra da se čitav požarni sektor, a ne samo neki njegovi delovi, mora kontrolisati šprinklerima. To znači da se čitav objekat u jednom požarnom sektoru mora pokriti mlaznicama. Ovo rešenje je za Hilandar odlično ako se u vidu ima da sistem može da kontroliše požar automatski, bez potrebe za vatrogasnim jedinicama i obučanim osobljem.

Da bi se požar mogao kontrolisati šprinklerima, prvo osnovno pitanje bila je količina i pritisak vode na lokaciji. Do samog požara, Hilandar je dobijao vodu iz bunara. Jedini način da se to pitanje reši bio je da se izgradi rezervoar dovoljnog kapaciteta na jednom od brda oko Hilandara. Rezervoar mora da zadovolji količinu vode za gašenje dugo najmanje jedan čas, uz pritisak od sedam bara. Prema saznanjima autora ovog članka, uz velike peripetije oko dozvole za izgradnju rezervoara, on je završen 2012. godine.

Drugo pitanje je bilo pravljenje požarnih sektora kako bi se vatra ograničila na manji prostor kod rekonstruisanih zgrada. Požarni sektori su tako predviđeni da svaki segment rekonstruisanog objekta po visini predstavlja poseban požarni sektor. Prelazi između njih obezbeđeni su požarnim vratima. Spratovi nisu deljeni kao požarni sektori jer to nije dozvoljavala rekonstrukcija stare gradnje. Pretpostavka je da su i na nivou krova predviđeni požarni zidovi kako bi se na taj način presekao mogući put širenja požara. Izboru materijala za gradnju posvećena je posebna pažnja, ali uvek prema zahtevima rekonstrukcije starih objekata. Prvi put tokom rekonstrukcije pažnja je posvećena javljačima požara, uz obavezan zahtev da od tih instalacija ništa ne bude vidljivo kako se ne bi narušio izgled zdanja.

Treće pitanje posvećeno je pripremanju samih monaha za dejstvo u slučaju požara, jer se pokazalo da oni, u uslovima kakvi postoje na Svetoj Gori, mogu da se oslone samo na svoju obučenost za intervenciju i gašenje. Zato su nabavili vatrogasna odela i aparate za disanje.

Tokom posete održano je tročasovno predavanje radnicima na rekonstrukciji, uz stavljanje naglaska na požare tokom izgradnje.

Tokom posete Hilandar, prof. Vidaković i Mihael Šnel obišli su sve pro-

storije koje nisu bile ugrožene požarom, kao što su trezor, biblioteka, crkva, podrum vina, Manastir Svetog Vasilija i trpezarija. Primedbe su date usmeno tokom pregleda pojedinih prostora. Zaključak o predlozima i pronađenim manjkavostima napisao je prof. Vidaković u svom izveštaju Savetu manastira Hilandar posle povratka iz posete.

Prof. Malfred Cimerman je tokom rada na zaštiti od požara iskoristio vreme da fotografiše manastir Hilandar. Prelepe fotografije fresaka, crkve, objekata i požara ostaće kao dokument jednog vremena. Postojala je ideja da se napiše monografija o Hilandaru na više jezika kako bi se čitavom svetu prikazao biser srpskog naroda i njegove duhovne kulture. Nažalost, i pored dugih razgovora s Narodnim muzejom o organizovanju predavanja i prikazivanju fotografija u Galeriji fresaka, ideja do danas nije sprovedena u delo. Predavanje prof. Vidakovića i prikaz slika prof. Malfreda Cimermana sigurno bi obezbedio dovoljno sponzora za jednu tako bitnu monografiju. Nažalost, krizna vremena odložila su sve to za bolje dane. Autor članka se nada da će te prelepe fotografije jednog dana ipak biti dostupne čitavom svetu u monografiji o Hilandaru koja bi se pojavila na više jezika.

Literatura

1. Vidaković, M: Požar i arhitektonski inženjering, Fahrenheit Beograd, 2009.
2. Deretić, J: Zapadna Srbija, Romanov, Banja Luka, 2009.
3. Milojević, M. C: Odlomci istorije Srbije, Beograd, 1872.
4. Dr Olga Luković Pjanović, Srbi, narod najstariji, 1990.
5. Bulić, V: Simeonov pečat, Laguna, 2012.
6. Vidaković, M: Izveštaj Svešteničkom saboru manastira Hilandar, Beograd, 2010.
7. Vidaković, M: Požar Hilandara, predavanje na Univerzitetu Magdeburg, Magdeburg, 2013.
8. Vidaković, M: Požar Hilandara, predavanje na Generalnoj skupštini CFPA-E, Antwerpen, 2013.
9. Vidaković, M: Požar Hilandara, predavanje na Arhitektonskom fakultetu, Beograd, 2013.